

Podoby jazykového purizmu 30. a 40. rokov dvadsiateho storočia

Forms of Linguistic Purism of the 30s and 40s of the Twentieth Century

Alexandra Chomová

Katedra slovenského jazyka a komunikácie, Filozofická fakulta UMB, Banská Bystrica

Abstract: The paper focuses on the problem of language purism as it was dealt by Slovak linguistics in the first third of the 20th century. It presents the overview of opinions of selected Slovak linguists (Š. Škultéty, J. Mihál, A. Jánošík, J. Barát) and their papers published during the first half of the 20th century in the magazine *Slovenská reč*.

Keywords: language purism, literary language, language standard, the magazine *Slovenská reč*.

Pohľad na jazykové prostriedky súvisí s dobovo ukotveným názorom a s prístupom k jazyku. Za jeden z takýchto pohľadov možno považovať aj snahu o odstránenie nedomácich prvkov zo slovenčiny a o „čistotu jazyka“, ktorá sa označuje ako *purizmus*.¹

Táto snaha sa v dejinách spisovnej slovenčiny, ktorá sa spája predovšetkým s obdobím 30. rokov, odôvodňovala „žalostným stavom jazykovej praxe“.² Možno hovoriť o dvoch fázach purizmu, pričom prvá fáza sa chápe ako protimaďarská a protinemecká a trvala do

¹ Podľa H. Chýlovej (2013, s. 13) je pojem purizmus polysémický, pričom jeho hodnotenie sa mení v závislosti od dobového kontextu. Purizmus sa nevzťahuje výhradne na jazyk, ale objavuje sa aj v iných odboroch, napr. v architektúre, výtvarnom umení (porovnaj vymedzenie purizmu v *Slovníku cudzích slov*, 2008, s. 814). Pojem sa vyvíja v úzkej súvislosti s kľúčovými pojmami norma a kodifikácia, ale aj úzus. Tento princíp je súčasťou jazykového myslenia od stredoveku a premietal sa v odlišnom pohľade na jazyk u analogistov (snažili sa o obmedzenie výnimiek, dublet, synonymie a homonymie) a anomalistov (chápali, že nepravidelnosti sú jazyku vlastné). Všeobecne možno tento prístup k jazyku chápať ako „stret medzi obohacovaním jazyka a jeho prízpůsobovaním komunikačným potrebám v daném okamžiku vývoje, purizmus proto souvisí úzce s hledáním zdroje jazykové správnosti“ (Chýlová, 2013, s. 24; tu bližšie k chápaniu purizmu v jazyku aj k jeho zdrojom a klasifikácii). K purizmu v slovenskom prostredí v medzivojnovom období pozri aj Krajčovič – Žigo (2006, s. 69 – 70). Ako pozitívna stránka purizmu sa hodnotí aspoň čiastočná aktivizácia domácich jazykových prostriedkov, využívanie úzu domácich autorov, čo prispelo k zjednocovaniu spisovného úzu a upevňovalo kontinuitu spisovnej normy a jej kodifikácie.

² Porovnaj Ružička (1969, s. 69).

roku 1918, druhá fáza sa chápe ako protičeská (spája sa s hospodárskou, spoločenskou a kultúrnou situáciou po vzniku 1. ČSR).³ Čistota spisovného jazyka sa chápala „historicky“ a nacionálne ako „národné dedičstvo po predkoch“, teda kritériá jazykovej správnosti sa opierali o staršie historické štádiá slovenského jazyka (niekedy predhistorických, rekonštruovaných) a o nárečia.⁴ V pozitívnom zmysle sa táto tendencia chápe ako obrana proti myšlienke splynutia slovenčiny s češtinou, čo prispelo aj k stabilizácii spisovnej normy.

V predchádzajúcich obdobiach formovania spisovnej slovenčiny spojil s pojmom purizmus náčrt stupňov vedeckého poznania jazyka aj L. Štúr. Vnímanie purizmu sa uňho spája s nižším stupňom poznania jazyka, „keď bádateľ na základe povrchného pozorovania učí, nie aký jazyk je, ale aký má byť“, chápe ho ako túžbu „nepodliehať cudziemu vplyvu“.⁵ Takýto stav vidí v širšom kontexte vo vzťahu ku skúmaniu češtiny, vzniku gramatík, v ktorom sa popri opise jazyka objavuje aj hľadanie jeho vnútorných zákonov, purizovanie a svojvoľné tvorenie slov. Takýto purizmus sa podľa neho dostal do názvoslovia vied, v ktorých vzniklo veľa nových slov „skrátенých a pritom neokrôchaných“, aj v prípade, že to nebolo potrebné. Vo vzťahu k novým slovám však vyslovuje názor, či by nebolo vhodnejšie s novou entitou prevziať aj jej pomenovanie, ktoré je všeobecne európske a nevytvárať nové (napr. *dralo* oproti *magnetizmus*, *mluno* oproti *elektrina*, *tlakoměr* oproti *barometer*). Ako puristické sa označujú aj snahy v skorších obdobiach. Ako dobový purizmus sa napr. označuje aj snaha P. Doležala⁶ o náhradu latinskej gramatickej terminológie domácimi termínmi, pričom tento purizmus začal u J. V. Rosu a obmedzuje sa len na gramatiku a poetické termíny.

Puristické snahy sa výraznejšie spájajú s presadzovaním dodržiavania martinského úzu a s vydaním Pravidiel slovenského pravopisu z roku 1931, ktoré pripravovala pravopisná komisia Matice slovenskej. Úlohou Pravidiel bolo v slovníku zachovať domáce slová a nepodliehať vplyvom češtiny, latinčiny či nemčiny. Pravidlá vyvolali polemiku (kladne ich prijali len hlasisti a predstavitelia českej inteligencie pôsobiaci na slovenských úradoch a školách), výsledkom ktorej bola po roku 1939 snaha o odstránenie nedomácich prvkov zo slovenčiny a o čistotu jazyka.

Š. Peciar (1949/1959, s. 259) nazýva purizmus 30. rokov 20. storočia križiackou výpravou,⁷ pričom jazyková kritika podľa neho vyčítala hláskoslovné, tvaroslovné, syntaktické

³ Pozri Peciar (1949/1950, s. 258).

⁴ Podľa Š. Peciara (1949/1950, s. 258) sa takéto kritériá uplatňovali v oblasti jazykovej kultúry aj v prvých desiatich rokoch vydávania časopisu *Slovenská reč*.

⁵ Pozri Kralčák a kol. (2015, s. 25). Tu aj k ďalšiemu vnímaniu purizmu u L. Štúra.

⁶ Podľa Porák (1979). Autor sa domnieva, že tento druh purizmu mohol vyplývať aj z didaktických potrieb (išlo o latinské gramatiky), s ohľadom na užívateľa, ktorý nemusel ovládať latinčinu dokonale, ale mohlo ísť aj o snahu „o počeštění terminologie v jednom z nejvýznamnějších vědních oborů tehdejší doby, který měl svůj společenský a národní význam“.

⁷ Podľa autora (1949/1959, s. 260) išlo o odklon od češtiny stoj čo stoj, pričom sa zavrholi aj jasné slovenské tvary iba kvôli identickej či blízkej podobe s českými tvarmi – napr. *divoký* vo význame „divý“, *dopoludnia/dopoludnie* vo význame „predpoludním/predpoludnie“, *drtit* s významom „drviť“, *krb* ako „ohnisko, kozub“, objaviť sa vo význame „zjaviť sa“, *sebastačný/sebastačnost* s významom „samostačný/samostačnost“, *snád* vo význame „azda, vari, hádam“, *zaobstarat* vo význame „zadovážit“.

a lexikálne čechizmy. To viedlo k útokom voči mnohým slovám, výrazom a väzbám, ktorých pôvod je skutočne, alebo len zdanlivo český. Ako argumenty sa používali hláskoslovné zákony a ľubozvučnosť slovenčiny oproti neľubozvučnosti češtiny. Puristické snahy možno badať u H. Barteka, A. Jánošíka, B. Letza, J. Mihála či M. Knapa (k správnosti používania slovenčiny a k pravopisným pravidlám sa vyjadrovali aj iní autori napr. P. P. Zgúth, R. Uhlár či L. Šeňšel, ktorý dobové pravopisné pravidlá hodnotil ako ťažké⁸).

V oblasti slovníka sa navrhovalo odstránenie českých slov a ich nahradenie slovenskými, z ktorých niektoré vytvorili sami puristi⁹ – napr. boxer, boxerský – *pästiar, pästiarsky*; drzý – *bezočivý*; rád, rádový – *rehoľa, rehoľný*; šperk – *klenot*; žehlička – *hladidlo, hladička*; ale aj kl'ud – *pokoj*, vada – *chyba*, závody – *preteky*, zemedelský – *rol'nický/pol'nohospodársky*. V oblasti syntaxe¹⁰ sa kritizovalo používanie slovesného trpného rodu, pretože ľudové nárečia „nemajú trpný rod“. Vyslovila sa požiadavka používať vzťažné zámeno *čo* (ako bezrodové, neurčité, všeobecné) pred zámenami *ktorý, ktorá, ktoré* (rodové, určité), kritizovali sa aj niektoré predložkové väzby (s predložkami *u, k*).

Dokladom purizmu 30. rokov je článok M. Knapa (1932, s. 106 – 107) s názvom *Niekoľko upozornení* v Slovenskej reči z roku 1932, v ktorom sa píše: „V našich časoch, keď z úradov, zo škôl, z novín do slovenčiny dostáva sa toľko kazov, veľmi potrebné je poukázať na spoľahlivé pramene, z ktorých treba čerpať pravú, rýdzu slovenčinu. Najbohatším prameňom je živá reč ľudová. Pravda, nie všetky dialekty rovnako. V hláskosloví na príklad rozhoduje len úzus stredoslovenský, tu nemožno pripustiť ani prvky západoslovenské ani východoslovenské. Hláskoslovie je najnedotknuteľnejšou čiastkou spisovnej reči, kde vývin je už skončený. Preto každá odchýlka od úzu stredoslovenského je chybou. I v tvarosloví základom a normou je stredná slovenčina. Ale tu už niekedy aj ostatné nárečia môžu byť zdrojom úzu spisovného, najmä keď i v strednej slovenčine je kolísanie. (...) V skladbe a slovníku pomerne ešte viacej možno čerpať i z dialektov, pravda, treba svedomite skúmať, či nie sú to zjavy cudzie, a slová treba hláskoslovne prispôbiť úzu stredoslovenskému. Potom nebude výčítiek, že spisovná slovenčina je rečou len istého zlomku Slovákov. Okrem toho dobrým zdrojom pre spisovnú reč sú diela našich spisovateľov, hlavne predprevratových. Ale i tu bude rozhodovať rodisko, okolie a pomery, v ktorých spisovateľ žil. Bude úlohou Matice slovenskej zostaviť akýsi soznam diel úplne bezvadných a diel menej spoľahlivých.“ Za vzory možno podľa autora pokladať M. Kukučína i P. O. Hviezdoslava, ale s podmienkou: „Až sa dôkladne preštudujú jeho diela so stránky jazykovej,

⁸ V jednom zo svojich článkov konštatuje: „V čom je chyba? Náš pravopis neobyčajne ťažkým robí, že chce byť i etymologický i fonetický, aj vedecký aj praktický. Chce vyhovieť všetkému po troške, a práve preto nevyhoví vo všetkom nikomu. Pre tieto zásady stáva sa náš pravopis nepriehľadným, nekonzekventným, popretkávaným samými výnimkami, a preto ťažkým, pre väčšinu nášho obecnstva nestrovným.“ (Šeňšel, 1933/1934, s. 56) Podobný názor vyslovuje B. Letz (1933/1934, s. 113), podľa ktorého „pravopisná náuka má byť ľahká a jednoduchá, aby sa ju dieťa mohlo bez veľkej námahy naučiť“, pričom jednoduchosť pravopisu vidí v krátkych, nekompromisných a ustálených pravidlách, „ktoré nemajú výnimôk“ (s ohľadom na schopnosti dieťaťa, ktorému sa pravopis vstupuje na škole, a priemerného človeka), preto „Sostavovatelia pravopisných pravidiel teda musia si uvedomiť, že nemajú vytvoriť zborník gramatických múdrostí a hlbokých učení, lebo sa ich dielo nedokáže: stane sa rafinovanou ekvilibristikou, ku ktorej mládež nie je dosť vyspelá a tak i dobrá pedagogická snaha učiteľova vyjde na zmar.“

⁹ Porovnaj Peciar (1949/1950, s. 261 – 263).

¹⁰ Porovnaj Peciar (1949/1950, s. 263 – 264).

nájde prevziať len to, čo je odobrené úzom ľudovým, pri novotvaroch treba skúmať, či zodpovedajú duchu reči.“ K prameňom bude treba ešte dodať aj nové slová, „a to bude úlohou slovenských odborníkov a filológov. Tvoriť však nové slová treba len tam, kde nemáme ani svojich ľudových, ani vžitých medzinárodných. (...) Časopis Slovenská reč má práve na tieto zdroje poukazovať, ich zhodnocovať, z nich v konkrétnych prípadoch čerpať a chyby naprávať, čo je potrebné najmä teraz, keď pravopisný chaos je dobrou výhovorkou pre tých, ktorým na dobrej slovenčine nezáleží, aj pre tých, čo ju vedome kazia.“

V súvislosti s vyššie uvedeným si všimneme niektoré názory prezentované predovšetkým na stránkach časopisu Slovenská reč u J. Škultétyho, J. Mihála, A. Jánošíka a J. Baráta, pričom sa sústreďujeme na obdobie 30. a 40. rokov. Domnievame sa totiž, že takáto sonda môže byť prínosom pre pochopenie tendencií hodnotenia jazykových prostriedkov vo vzťahu k jazykovej kultúre a praxi nielen pri historickom pohľade na spisovnú slovenčinu. Zároveň pohľad do autorských článkov predstavuje doklad puristických názorov, hodnotenia konkrétnych jazykových prostriedkov cez optiku deskriptívneho a preskriptívneho prístupu k jazyku.¹¹

Puristom, ktorý si podľa E. Jónu (1943, s. 35) bol „dobře vedomý funkcie a potrieb spisovného jazyka“, bol J. Škultéty. Jeho zásady a poučky prešli do *Pravidiel slovenského pravopisu* a zachovávali sa v matičnej praxi. Príkladom dokazujúcim jeho postoje k čistote, rýdzosti a pôvodnosti slovenčiny v teórii a praxi sú aj jeho články uverejňované na stránkach Slovenskej reči v 30. rokoch pod názvom *Pozor na reč, či píšeme, či hovoríme a Je to dobre po slovensky?*¹² V úvode prvej skupiny článkov J. Škultéty píše: „Na Slovensku je slovenčina i čeština taká, že veľmi potrebuje – očistu.“ a ďalej vyzýva „Chrániť, chrániť treba rýdzosť, čistotu reči, kým nie je neskoro!“ V článku *Je to dobre po slovensky?* zasa píše, že Slovákov vychovávaných v cudzích školách je potrebné cizelovať v písaní. „Pritom im treba čím viac načúvať krásnemu pôvodnému jazyku nášho ľudu.“, lebo „Cudzí spôsob vyjadrovania myšlienok je porušením jazyka“. Práve na pomoc proti takému narúšaniu sa podujal „vyrátať niečo z najhrubších barbarizmov, v poslednom čase hustejšie sa zjavujúcich v spisovnej slovenčine.“ Pod barbarizmami myslí predovšetkým vplyv nemčiny, ktorý

¹¹ Deskriptívny a preskriptívny prístup v jazyku v 20. až 70. rokoch 20. storočia v českom jazyku sleduje napr. H. Chýlová (2013) so zameraním sa na stopy jazykového purizmu v učebniciach českého jazyka pre základné a stredné školy. Vymedzenie tohto obdobia sa viaže na prejavy vyhraneneho purizmu objavujúce sa v časopise *Naše řeč*, ktoré viedli k rozsiahlej diskusii iniciovanej členmi Pražského lingvistickeho krúžku. Tie purizmus odsúdili a viedli k uplatňovaniu funkčného prístupu k jazyku. V 70. rokoch sa v školských textoch naopak koncepcne uplatnil antipurizmus (2013, s. 9).

¹² Pozri Slovenská reč z r. 1932/1933, č. 3 – 10, aj Jozef Škultéty. Dielo 7. Jazykoveda (1992, s. 73 – 91, 38 – 42). V článku s názvom *Chránme si čistotu jazyka* z r. 1933/1934 vychádzajú jeho myšlienky o ochrane čistoty jazyka z diela V. Jagiča, ktorý upozorňoval na to, že slovanské jazyky sa podávajú cudziemu duchu kultúrnych jazykov, a vyzýva, aby sa spôsob vyjadrovania stával národným (napr. vo vzťahu k preberaniu cudzej frazeológie, jeho poznámky sa dotýkajú aj školskej praxe). V súlade s myšlienkami V. Jagiča upozorňuje, že túto výstrahu si musia všimnúť aj Slováci. Keďže vzhľadom na vyučovanie slovenčiny je situácia na Slovensku zlá, ako aktuálna sa javí Jagičova výzva: „... aby pôvodcovia mluvičnických diel, aspoň polovicu svojej gramatickej horlivosti vynaložili na štylistický purizmus, ktorý skutočne je čo deň vo väčšom nebezpečenstve“ (1933/1934, s. 34). J. Škultéty negatívne hodnotí skutočnosť, že už v škole sa otupuje „smysel pre rodny jazyk“, že „My už v škole nasiakneme duchom cudzieho jazyka; v živote zväčša prijímame cudzotu ďalej“ a zdôrazňuje, že „v živom našom jazyku jest mnoho takého, čo treba vyčerpať a uviesť do spisovného“ (1933/1934, s. 34 – 35).

sa do slovenčiny dostáva často cez češtinu, ale aj maďarčinu. Za nesprávne považuje napr. používanie slovesa *napadnúť* v prípadoch ako *Čo vám napadá?*; *Ani vo sne mi nenapadlo.*; za správne považuje *Prichodí mi na um.*; využívanie zámena *ten, tá, to* pri superlatíve, napr. *Víchor vyvalí i tie najmocnejšie stromy.* (v článku *Pozor na reč...* uvádza príklady *Mne je tvoja reč tá najkrajšia.*; *prečo by sme nevybrali to najlepšie?*, ktoré považuje za „hrubé germanizmy“); používanie slovesa *zvyknúť* v prípade ako *Jeseň daždivá zvykla byť...* alebo *On zvykne hovoriť...* – správne je *Jeseň daždivá býva.* a *On hovoríeva.* V sérii *Pozor na reč...* sa vyjadruje okrem iného napr. k slovesu *riešiť*, pri ktorom podotýka, že pri tomto slovese, ktoré ako predponové *razrešiť* poznajú Rusi a Slovinci, sa vyjadruje „hodne široký okruh pojmov“, no v češtine sa k nemu pridala zbytočná predpona *vy-* (za nepotrebnú sa považuje vo význame „vybaviť“). Za germanizmus považuje aj „adverbium/časticu“ *tak* v prípadoch ako *tak dobrá bola moja mat'*, tu vyžaduje písať „prídavné meno“ *taký*, teda *taká dobrá bola moja mat'*. Ako „nepeknú cudzotu“, ktorá sa z nemčiny ujala v slovenčine, ale aj v češtine, poľštine a maďarčine označuje aj používanie slovesa *vyzerat'* v prípade *brat dobre vyzerá – je zdravý*; *v lete si takto dobre nevyzeral, ako teraz*, pričom správne použitie tohto slovesa obmedzuje na prípady ako *Vyzerám otca na ulici.*; *vyzerám, kto mi príde*; *vyzerám oblokom z izby.* Upozorňuje tak na potrebu používať slová v „ozajstnom“ význame. Za vzor dáva: „Či hovoríme, či píšeme, dobrá vec je vyjadrovať sa nehľadano, prostučko. Po našich dedinách sú ľudia, ktorých reči počúvať je radosť, a oni hovoria ľahúčko, bez námahy. Alebo sa nám páči reč nášho Kukučina: a či nájdeme v jeho knižkách nejakej zamotanej vety? U neho to ide jednoducho, nehľadano. Ako aj u Chalupku, Janka Kráľa, Bottu, reči ktorých možno len chválu vzdávať.“ Tu vidieť, že zdroj čistoty jazyka vidí v ľudovom jazyku.

Zdroj čistoty reči v zdravej, „jadrnej“, nepokazenej ľudovej reči vidí aj A. Jánošík (1933/1934a, s. 67), a to najmä v opore o slovník, z ktorého by sa mali „povyťahovať všetky slová, síce pre spisovný jazyk.“ Vzor vidí v prístupe k čistote jazyka vo Francúzsku. Svoju pozornosť sústreďoval najmä na stav na slovenských školách. Príčinu neutešeného stavu vidí v neodbornom zastrešení vyučovania slovenského jazyka, pretože ak slovenčinu učí neodborník, „nehľadá on na jej čistotu, ale skôr naopak: vedome vtrusuje do nej slová nové, nedomáce, a tak vzniká akási čudná spisovná slovenčina, ktorá sa priveľmi odlišuje od strednej a od doterajšej dobrej spisovnej reči“ (Jánošík, 1932/1933, s. 217). Na čistotu slovenčiny odporúča dbať najmä v pedagogickom procese v prípade, že slovenčina je vyučovacím jazykom (a to aj zo strany pedagógov, ktorí by nemali natískať slovenčine cudzie slová, ale mali by si osvojiť slová a väzby domáce). Táto skutočnosť by pomohla odstrániť zbytočnú variantnosť.

Za všetky výklady spomenieme autorov názor na používanie dvojice termínov *gramatika* oproti *mluvnica*. A. Jánošík považuje slovo *mluvnica* za poslovenčenú formu českého slova. V koreni slova vidí prítomnosť „českého obaleného lu“ (tieto podoby prenikli do sloven-

činy v knižných slovách z češtiny, ako napr. *smluva*, *nemluvná*), ktorá by vzhľadom na protiklade typu *člun – čln*, *chlup – chlup* mala mať podobu s „čistým l“, teda *mlvnica*.¹³ Slovám s týmto koreňom sa autor odporúča vyhýbať a používať slová s domácim koreňom. Ako vhodnejšie odporúča používať slovo *gramatika*, hoci je gréckeho pôvodu, ale toto slovo „majú Poliáci, Rusi aj Česi (vedľa mluvnice) a jej skladateľ je gramatik“ (1932/1933, s. 218), navyše k slovu patria aj odvodeniny (*gramatický*, *gramatikár*). Vo vzťahu k zavádzaniu Pravidiel do praxe prízvukuje napr. aj otázku vykania v nadväznosti na slovesné tvary minulého času v slovenčine v prospech slovenského spôsobu, „ktorý sa horko-ťažko prebil, keďže mal mocného protivníka v spôsobe českého vykania“ (1933/1934b, s. 111 – 112). Vzhľadom na skutočnosť, že ide o opisný, zložený tvar geneticky spojený s nomen agentis, takže „príčastie l-ové v čase minulom je vlastne podstatné meno vo funkcii doplnku, musí sa shodovať v rode a čísle, ako je to u doplnku vôbec“¹⁴ a prízvukuje, že v slovenčine ide o zhodu gramatickú s podmetom (s osobným zámenom *vy*), oproti logickej zhode v češtine. Podľa autora zhoda so zámenom *vy* tvorí v slovenčine pri vykani pevný celok, čo sa „ukazuje najmä pri slovese byť, ktoré má zväčša pri sebe doplnok“ a v takom prípade sa v slovenčine zhoduje logicky každý doplnok, napr. *Otec, vy ste boli vždy taký dobrý.; Matka, vy ste boli vždy taká dobrá*.

Svojimi náhľadmi na spisovnú slovenčinu prispel k stabilizácii jej normy aj J. Mihál (Kačala, Krajčovič, 2006, s. 150). Svojimi príspevkami prispel k vedeckému poznaniu slovenčiny, venoval sa aj slovnej zásobe, etymológii, ľudovej reči, ale aj jazyku významných slovenských spisovateľov (napr. B. S. Timrava, J. Jesenský, M. Kukučín). Vyjadroval sa však aj k stavu slovenčiny v jazykovej praxi. V prvom ročníku Slovenskej reči píše: „Človek, ktorý ľúbi poriadok vo všetkom, má ho rád i vo svojom spisovnom jazyku a znechutený odkladá časopis, knihu, ktoré zanedbávajú svoje rečové povinnosti. Čudne sa nás dotkne nenašský výraz, fráza, za ktoré máme dobrú domácu náhradu. Prečo teda písať *nenadále*, *akonáhle*, *úkol* a pod., keď môžeme dobre povedať (*z*)*nenazdajky*, *len čo*, *úloha* a pod.“ (Mihál, 1932/1933a, s. 169)¹⁵ Autor nepoužívanie slovenských výrazov považuje za „rečovú chudobu“ (Mihál, 1932/1933b, s. 205). Svoje poznámky často prepája s pohľadom na skladbu, ktorú považuje za najdôležitejšiu, no najzanedbávanejšiu časť jazykovedy, a to aj vo vzťahu k školskej praxi (Mihál, 1937/1938b, s. 177). Zdôrazňuje utilitárny prístup ku gramatickému opisu. Jeho vnímanie systému sa odráža v uvedomení si potreby zviazanosti medzi slovnodruhovou príslušnosťou slova, jeho kategoriálnym zmyslom a nakoniec aj funkciou vo vete. V tomto zmysle sa odráža potreba chápania a odlišovania vzťahov medzi zmyslom slova, významom slova a jeho pôvodom (porovnaj Mihál, 1937/1938c, s. 246, 249).

¹³ Podobne vidí problematiku J. Mihál (1932/1933b, s. 204) a upozorňuje, že „podľa hláskoslovných zákonov slovenských mali by sme mať koreň *mlv-*, teda potom **mlviť*, **mlva*, **mlv-*“.

¹⁴ S odlišením grafickej podoby v pluráli (-li, -ly), teda pre muž. živ. *My sme učili*. a pre žen. rod *My sme učily*. (menné tvary v strednom rode sa analogicky vyrovnávajú s tvarmi ženského rodu; porovnaj Jánošík, 1933/1934b, s. 112).

¹⁵ Autorove články s názvom *Ako píšu po slovensky*, v ktorých hodnotí nesprávne používanie lexikálnych prostriedkov a gramatických väzieb, vyšli v prvom ročníku Slovenskej reči v č. 8, 9, 10.

Mihálovo hodnotenie dobových učebníc vyznieva niekedy tvrdo (1937/1938d, s. 257): „Neslovenský jazyk ‚poslovenčených‘ alebo čo hned’ v origináli ‚po slovensky‘ písaných učebníc bol najčastejšie klišém čiernych tendencií a bezbožnej neúcty k jazyku vôbec.“ K tomuto stavu prispievajú podľa autora aj „nesvedomití, líškaví recenzenti učebníc, ktorí sa nazdávajú, že odstraňovaním írečitých slovenských slov, fráz a syntaktických svoj-skostí osožia pomeru česko-slovenskému a štátu“. Za nedostatočnú však považuje aj redaktorskú prácu v periodikách: „Často sa nám zdá, že azda nikdy ani nepočuli hovoriť Slovákov, lebo taká je ich slovenčina. V ktoromkoľvek čísle ktoréhokoľvek slovenského časopisu nájdeš toľko neslovenskostí, že máš až strach, čože to bude s našou slovenčinou“ (1932/1933c, s. 225). Vo vzťahu k posudzovaniu jazykovej praxe však pripúšťa, že niektoré javy, „ktoré bývajú aj v našich ‚puristických‘ kruhoch predmetom diskusie (...) závi-sia od vkusu a náhľadu patričného ‚puristu‘“ (1937/1938d, s. 258). Na druhej strane kritizuje prístup samotných Slovákov k slovenčine, keď konštatuje, že je potrebné „biť sa za každý svojský výraz“, no jeho skúsenosť ukazuje, že „naozaj inteligentný Čech má viac pochopenia pre slovenský spisovný jazyk ako mnohí Slováci a Slovenky. Jedno je isté: na nás sa lepí cudzota ako na nikoho na svete. My sa pokladáme za šťastných, keď sa môžeme pochvastať cudzím oprchnutým perím“ (Mihál, 1937/1938a, s. 90). Jazyku podľa neho nepomáhajú „takí jednotlivci hlavne v radoch učiteľských, ktorí sami pokladajú cibrenie svojho jazyka za ťarchu života i dňa, za nepríjemné, ba daromné mrhanie času“ (1937/1938a, s. 91). V týchto náhľadoch je prítomné chápanie jazyka ako národnej entity a prejav národného ducha, ktorého ochrana sa rovná ochrane národných práv a záujmov. Možno povedať, že podobný prístup zotráva aj v nasledujúcom období, ako to vidno u J. Baráta. Prvý príspevok na stránkach Slovenskej reči vydal v roku 1940. Reaguje v ňom na stav a postavenie jazyka v spoločnosti. Problém, podobne ako A. Jánošík, vidí v skutočnosti, že slovenský jazyk na školách vyučujú profesori z cudzích krajín, ktorí slovenčinu neovládajú, navyše neexistuje príručka, ktorá by jasne stanovila pravidlá ako písať a spisovne hovoriť. Chyba existujúcich Pravidiel je vyjadrená v alternatíve: „aj tak sa môže – aj tak sa môže“ (1940a, s. 71). V sérii svojich nasledujúcich článkov pomenovaných *Pravidlá slovenského pravopisu a prax* konštatuje: „Prax najlepšie ukáže ich výhody, prednosti i nedostatky“ (1940b, s. 162). Vyzdvihuje navrhovanú úpravu z roku 1940, pričom za prednosti považuje skutočnosť, že „daly základ na očistu slovenčiny“ (1940b, s. 162), najmä odstránením nepotrebných, zbytočných dvojtvarov a trojtvarov či neslovenských slov z latinčiny, nemčiny, češtiny a maďarčiny (napr. *brýle* – *okuliare*, *kácat’* – *rúbat’*, *čočka* – *šošovica/šošovka*, *ovšem* – *pravda*, *mluviť* – *hovoriť*, hoci ostalo *mluvnica*, *mluvidlá*), ktoré

„narušovali náš rečový svojráz“ (1940b, s. 162).¹⁶ Tým sa Pravidlá zaslúžili o rečovú jednotu na území Slovenska.¹⁷ Mnohé slová podľa neho spôsobili neporozumenie, preto museli byť vysvetlené v slovníku (*cirkulár – obežník, lazarec – nemocnica, nimród – polovník, abonent – predplatiteľ*).

Svoj pohľad opiera o prax. Z hľadiska morfológického apeluje na správne používanie väzieb typu *túžiť za/po, závisí od neho/na ňom, zúčastniť sa v niečom/na niečom*, z hľadiska slovotvorby kritizuje zmenu sufixov napr. v prípade *-isko*, ktorá sa so svojim zveličujúcim významom dostala na sémanticky nekorešpondujúce miesto – *bludisko, javisko, ohnisko*. V takýchto prípadoch považuje za správne používanie prípony *-ište*. Negatívne hodnotí využívanie trpných slovesných tvarov, v konkurencii s činným tvarom vyzdvihuje ten, v ktorom poznáme podmet a prísudok, pretože sú spojené s jasnosťou a určitosťou slovesných foriem (*bol oslovený svojím priateľom – priateľ ho oslovil*). S niektorými nedôslednosťami, na ktoré J. Barát upozorňuje, sa stretávame aj v súčasnej praxi. Takou je napr. používanie reflexívneho zámena *svoj*, pri ktorých sa vymedzuje pravidlo používať reflexívum v prípade, že sa prisvojuje podmetu. Na margo tohto pravidla J. Barát (1940b, s. 165) píše „ťažko sa toto pravidlo vžíva do praxe“ a ďalej: „Máme hovoriť: Píšem svojím perom; pero je totiž majetkom podmetu. Dopustili by sme sa chyby, keby sme povedali: Píšem mojím perom“.

Keďže si základné pravidlá slovenskej reči neosvojili všetci, za pozitívum považuje nariadenie, aby úradníci a „všetci členovia dôstojníckeho a rotnického sboru absolvovali pravopisný kurz, v ktorom by sa oboznámili s dôležitými čiastkami slovenského pravopisu, poznali rozdiel medzi terajším a starým spôsobom hovorenia a písania“.¹⁸ Z iných javov, na ktoré autor poukazuje a ktoré našli svoju odozvu aj v neskorších vydaniach pravopisných príručiek, spomenieme ešte problematiku písania veľkých písmen vo vzťahu k uličnému názvosloviu (Barát, 1941). Pri nich autor zdôrazňuje pozičné pravidlá vo vzťahu substantíva a rozvíjajúceho prívlastku. Ak v prípadoch typu *otcov brat, moja matka* stojí substantívum za príslušným adjektíváliom, potom by to tak malo byť aj v uličnom názvosloví typu *Hviezdoslavova ulica* oproti *Ulica Hviezdoslavova*. Pozornosť venuje aj rytmic-

¹⁶ Okrem uvedeného J. Barát (1940b, s. 162 – 163) v tomto príspevku píše: „Tieto a iné neslovenské slová sme po 20 rokov užívali, ako keby patrili do slovenského slovného pokladu. Mnohí zo Slovákov, najmä tí, čo boli jazykové málo uvedomení, čudovali sa, že Matica slovenská a členovia jej Jazykového odboru usilujú sa ‚krivdiť‘ slovenskému jazyku, keď ich chceli vykoreniť a nahradiť zdanlivé takými slovami, ktoré pochádzali z maďarčiny alebo nemčiny. No nikto z nich nemôže povedať, že by tieto ‚matičné‘ slová boli neznáme slovenskému ľudu. Slovenský ľud ani za takých 20 rokov nespriatelil sa so slovami, ktoré mu ako slovenské vychvaľovali a núkali. I v staršej slovenskej spisbe (z čias Štúra, Vajanského a Hviezdoslava) z časopisov a kníh akéhokoľvek odboru nájdeme tieto odsudzované a za neslovenské vyhlasované slová. Bolo teda celkom rozumné a múdre, keď ich Matica chcela vo svojich Pravidlách obnoviť.“

¹⁷ „Všetci Slováci, na prvom mieste učení, majú hovoriť jedným spisovným jazykom, lebo je to základom akejkoľvek inej jednoty. Slováci si musia uvedomiť príslušnosť k jednotnej slovenskej reči. Ani rečove nesmieme viacej rozlišovať Slovákov na západniarov a východniarov, Turčanov a Oravcov, lebo všetci sú príslušníkmi slovenského národa, teda sú rečove Slovácki. To je prvá podmienka jednotného, pevného Slovenska – uvedomenie jazykovej jednoty.“ (Barát, 1940b, s. 163)

¹⁸ Barát (1940b, s. 165). Problematike zavádzania pravopisných pravidiel do praxe sa J. Barát venuje aj v ďalších článkoch v Slovenskej reči, ktoré vychádzali aj v r. 1941.

kému kráteniu a v rámci neho aj prípone *-ár* (Barát, 1940b, s. 168 – 169), pri ktorej upozorňuje na výnimku a možnosť písania dvoch dlhých slabík za sebou (v paradigme feminatív v rámci inštrumentálu singuláru hovorí dokonca o troch dlhých slabikách nasledujúcich za sebou typu *pečienkárkou*¹⁹). J. Barát apeluje: „Čo sú platné dlhé výklady učiteľov a profesorov, keď hocijaký zlý nápis vie zatlačiť všetky naučenia, získané na vyučovacích hodinách, a uvedie mysle žiakov do pochybnosti. Pamätajte, že zlý príklad si každý skôr zapamätá ako dobrý. Máme teda mnoho príčin na opravovanie všetkého zlého vo svojej materinskej reči (...). Očisťujme ju všade, ale naozaj správne...“ (1941, s. 14). J. Barát sa tak prejavuje ako výrazný zástanca existujúcich pravopisných pravidiel v jazykovej praxi a jeho hodnotenie nedostatkov vnímame ako zasadenie sa o zavádzanie pravidiel do praxe a ich dodržiavanie.

Ani v nasledujúcom období sa v slovenskej lingvistike kritické pohľady na jazykové prostriedky nevytratil. Napriek tomu sa aj v slovenskej lingvistike objavila tendencia uplatňovať vo vzťahu k jazykovej kultúre funkčný prístup (v českej lingvistike prezentovaný najmä Pražským lingvistickým krúžkom). Tento prístup prezentoval aj J. Ružička, ktorý pri riešení teoretických otázok vo vzťahu k jazyku odporúčal vychádzať z téz Pražského lingvistického krúžku. Základným činiteľom pri spracúvaní a formulovaní jazykovej teórie, ktorá má byť ucelená, musí podľa neho byť vlastný rozvoj národného jazyka a „kritériá adekvátnosti a správnosti každého jazykového prostriedku treba hľadať v jazyku samom“ (Ripka, 2017, s. 17). J. Ružička definoval spisovný jazyk ako celospoločenskú a nadtriednu formu národného jazyka. Chápal ho ako „jednotný a vedome pestovaný útvar“, ktorý „slúži na dorozumievanie celej spoločnosti, hoci príslušníci jednotlivých tried majú k spisovnému jazyku rozličný vzťah. Z tejto funkcie spisovného jazyka vyplýva pre každého používateľa morálna povinnosť dodržiavať normy spisovného jazyka, a to z hľadiska jazykovej správnosti, štýlovej primeranosti a spoločenskej vhodnosti použitých prostriedkov spisovného jazyka v konkrétnom prejave“ (Ružička, 1973, s. 304). Vo svojich Tézach o slovenčine vymedzil tri kritériá posudzovania spisovnosti jazykových prostriedkov – ústrojnosť, ustálenosť a funkčnosť.²⁰ Venoval sa otázkam jazykovej praxe,²¹ početné sú jeho príspevky v jazykovej rubrike v periodickej tlači, venujúce sa otázkam jazykovej správnosti a kultúry, dokonca aktívne prispieval do rozhlasovej jazykovej poradne. Otázky fungovania slovenčiny v praxi prezentoval aj na stránkach zborníka *Studia Academica Slovaca*, pričom vo vzťahu k spisovnosti hodnotí aj rozpory medzi systémom

¹⁹ Hodnotenie tohto tvaru sa opiera o vnímanie koncovky siedmeho pádu jednotného čísla *-ou* vo vzťahu k diftongu *ou*. Autor upozorňuje na nepresnosť hodnotenia tejto koncovky v školských gramatikách ako dvojhĺsky a dáva ju do súvislosti so slabikou *-ov*, „ktorá sa píše na spôsob českej dvojhĺsky *-ou*“, pričom „slovenské *-ov* (v písme *-ou*) pochádza z dlhšej koncovky inštrumentálu ženských *a-kmeňov*“ (Barát, 1940b, s. 169 – 170, pozn. 2). Otázka rytmického krátenia v prípadoch odvodenín na *-ár* (substantíva, maskulína) sa v slovenskej lingvistike objavuje aj neskôr. Známa je polemika, ktorú vyvolali Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1991 po úprave, ktorej cieľom bolo „podporiť uplatňovanie rytmického zákona a vyhnúť sa nepotrebným výnimkám“ (1991, s. 15; bližšie pozri aj Chomová, 2016, s. 137 – 143).

²⁰ Podľa Ondrejoviča (2017, s. 11).

²¹ Podľa S. Ondrejoviča (2017, s. 12) analyzoval „niekedy možno aj trochu ťažkou rukou“ aj jazyk a štýl popredných slovenských spisovateľov a bol iniciátorom konferencie o jazyku a štýle modernej prózy v r. 1964 a o literatúre pre deti a mládež v r. 1965. Upozorňoval na „nesystémovosť v spisovnej slovenčine“ (bližšie pozri Ondrejovič, 2017).

a jeho používaním. V 70. rokoch 20. storočia tu vo vzťahu k úlohám spisovného jazyka a jeho praktického používania v spoločnosti „vzdvihuje záväzný postoj k dodržiavaniu spisovnej normy zo strany používateľov“ a apeluje na vzťah používateľov k spisovnému jazyku, pričom podľa neho „sa individuálna iniciatíva vždy spája so spoločenskou požiadavkou“.²²

Puristické prvky sú v sledovaných príspevkoch v 30. a 40. rokoch 20. storočia prítomné explicitne (prezentované v opozícii jazykovej správnosti, resp. nesprávnosti), príp. latentne. Sú prehľadom dobových puristických názorov, stanovísk a postojov (treba dodať, že načrtnutá problematika nie je vyčerpávajúca). Možno ich považovať za prejav do istej miery konzervatívnej ochrany slovenčiny pred inými jazykmi (český, nemecký, maďarský, ruský a ďalšie), čo možno spojiť aj s otázkou národného povedomia a azda aj predstavou ohrozenia národnej identity, ktorú jazyk predstavuje. Objektom puristickej kritiky sú najmä morfológické, syntaktické a lexikálne prostriedky (často slovotvorné prostriedky a zviazanosť so sémantikou, ale aj hláskovou podobou). Z jazykového hľadiska sa ako argument uvádza narušenie zrozumiteľnosti či dokonca prestíže spisovnej podoby jazyka, príp. sa jazykové prostriedky hodnotia na pozadí estetiky, historickej kontinuity či z pozície ochrany pred hrozbou dominancie iného jazyka. Vo vzťahu k češtine možno chápať puristické snahy ako delimitačné, teda ako presné vyhranenie slovenčiny voči češtine, pričom jazykové prostriedky sa tu často hodnotia ako nenáležité a navzájom konkurujúce.²³

Literatúra

1. Barát, J.: Zo slovenských pravopisných systémov. In *Slovenská reč*, roč. 8, 1940a, č. 3, s. 70 – 76.
2. Barát, J.: Pravidlá slovenského pravopisu a prax. In *Slovenská reč*, roč. 8, 1940b, č. 5 – 6, s. 162 – 171.
3. Barát, J.: Pravidlá slovenského pravopisu a prax. In *Slovenská reč*, roč. 8, 1940c, č. 7 – 9, s. 227 – 235.
4. Barát, J.: Slovenčina firemných tabúl' a iných nápisov. In *Slovenská reč*, roč. 9, 1941, č. 1, s. 12 – 14.
5. Chomová, A.: *Vybrané kapitoly z dejín spisovnej slovenčiny od 15. storočia*. 1. vyd. Banská Bystrica : Vydavateľstvo Belianum, Univerzita Mateja Bela, 2016. 158 s.
6. *Jozef Škultéty. Dielo 7. Jazykoveda*. Zost. J. Chovan. 1. vyd. Martin : Matica slovenská, 1992. 464 s.
7. Chýlová, H.: *Purismus v jazykovej výchove 20. storočia*. 1. vyd. Plzeň : Západočeská univerzita v Plzni, 2013. 170 s.
8. Jánošík, A.: Slovenčina na stredných školách. In *Slovenská reč*, roč. 1, 1932/1933, č. 10, 9, s. 217 – 219.
10. Jánošík, A.: Niečo zo školskej slovenčiny. In *Slovenská reč*, roč. 2, 1933/1934a, č. 2 – 3, s. 66 – 70.

²² Podľa Pekarovičová (2017, s. 30). Tu aj širšie hodnotenie príspevkov J. Ružičku v zborníkoch *Studia Academica Slovaca*.

²³ Vychádzame z charakteristiky zdrojov jazykového purizmu vydelených H. Chýlovou (2013, s. 25 – 33).

11. Jánošík, A.: Niečo zo školskej slovenčiny. In *Slovenská reč*, roč. 2, 1933/1934b, č. 4, s. 110 – 112.
12. Jóna, E.: Jozef Škultéty a slovenčina. In *Slovenská reč*, roč. 11, 1943, č. 2, s. 33 – 35.
13. Kačala, J. – Krajčovič, R.: *Náčrt dejín spisovnej slovenčiny*. Bratislava : Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, 2001. 112 s.
14. Kačala, J. – Krajčovič, R.: *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny*. Martin : Matica slovenská, 2006. 220 s.
15. Knap, M.: Niekoľko upozornení. In *Slovenská reč*, roč. 1, 1932/1933, č. 5, s. 106 – 108.
16. Krajčovič, R. – Žigo, P.: *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2006. 249 s.
17. Krajčovič, R. – Žigo, P.: *Príručka k dejinám spisovnej slovenčiny*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1999. 192 s.
18. Kralčák, L. a kol.: *Ludovít Štúr. Jazykovedné dielo*. 2. dopl. a upravené vydanie. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2015. 592 s.
19. Letz, B.: Interpunkčné ťažkosti. (K diskusii). In *Slovenská reč*, roč. 2, 1933/1934, č. 4, s. 112 – 115.
20. Mihál, J.: Ako píšu po slovensky. In *Slovenská reč*, roč. 1, 1932/1933a, č. 8, s. 169 – 172.
21. Mihál, J.: Ako píšu po slovensky. In *Slovenská reč*, roč. 1, 1932/1933b, č. 9, s. 204 – 206.
22. Mihál, J.: Ako píšu po slovensky. In *Slovenská reč*, roč. 1, 1932/1933c, č. 10, s. 222 – 225.
23. Mihál, J.: Smutné skúsenosti. In *Slovenská reč*, roč. 6, 1937/1938a, č. 3, s. 90 – 99.
24. Mihál, J.: Zo slovenskej skladby. In *Slovenská reč*, roč. 6, 1937/1938b, č. 6 – 7, s. 177 – 190.
25. Mihál, J.: Zo slovenskej skladby. In *Slovenská reč*, roč. 6, 1937/1938c, č. 8, s. 246 – 254.
26. Mihál, J.: Puristické drobnosti. In *Slovenská reč*, roč. 6, 1937/1938d, č. 8, s. 257 – 262.
27. Ondrejovič, S.: Portrét Jozefa Ružičku (1916 – 1989). In *Slovenská reč*, roč. 82, 2017, č. 1, s. 8 – 14.
28. Pauliny, E.: *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1983. 256 s.
29. Peciar, Š.: Jazykový purizmus a apretorská prax. In *Slovenská reč*, roč. 15, 1949/1950, č. 9 – 10, s. 257 – 272.
30. Pekarovičová, J.: Jozef Ružička a Studia Academica Slovaca. In *Slovenská reč*, roč. 82, 2017, č. 1, s. 24 – 32.
31. Porák, J.: Jubileum Pavla Doležala. In *Naše reč*, roč. 62, 1979, č. 3, s. 148 – 151.
32. *Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným a pravopisným slovníkom*. Turčianský sv. Martin: Matica Slovenská, 1931. 359 s.
33. *Pravidlá slovenského pravopisu*. Red. M. Považaj. 1. vyd. Bratislava: Veda, 1991. 533 s.
34. Ripka, I.: Jozef Ružička – spiritus actor slovenských jazykovedných spoločností. In *Slovenská reč*, roč. 82, 2017, č. 1, s. 15 – 23.
35. Ružička, J.: Spisovná slovenčina v období 1918 – 1968. In *Slovenská reč*, roč. 34, 1969, č. 2, s. 65 – 75.
36. Ružička, J.: Základné črty rozvoja spisovnej slovenčiny v 20. storočí. In *Studia Academica Slovaca*. 2. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa, 1973, s. 301 – 314.
37. *Slovník cudzích slov*. 3., doplnené vydanie. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá, 2008. 1056 s.
38. Šenšel, L.: Začiatkové písmená vo vlastných menách. (K diskusii). *Slovenská reč*, roč. 2, 1933/1934, č. 2 – 3, s. 56 – 58.
39. Škultéty, J.: Chráňme si čistotu jazyka. In *Slovenská reč*, roč. 2, 1933/1934, č. 2 – 3, s. 34 – 35.

Kontakt

Mgr. Alexandra Chomová, PhD.

Katedra slovenského jazyka a komunikácie

Filozofická fakulta UMB

Tajovského 51, 974 01 Banská Bystrica

alexandra.chomova@umb.sk